

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

Maarten Wisse

Zo zou je kunnen geloven

Tweede druk

 Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

Eerste druk 2013
Tweede druk 2014
Derde druk 2016

© 2013 Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172, 8800 AD Franeker
Omslag: Ontwerpbureau Garage BNO
Foto auteur: Fotostudio Marks, Vianen
www.uitgeverijvanwijnen.nl

ISBN 978 90 5194 465 5
NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd in welke vorm dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form whatsoever without previous written permission from the Publisher.

Inhoud

1. Het evangelie in vijf minuten 7
 2. Traditioneel christendom 17
 3. Gemoderniseerd christendom 33
 4. Evangelicaal christendom 53
 5. Buitenkerkelijk christendom 73
 6. Intermezzo: op zoek naar een kader 93
 7. Bekering tot gerechtigheid 100
 8. Geloof en doop 118
 9. Kerk als gemeenschap 136
 10. Van doop naar avondmaal 144
 11. Je geloof doorgeven aan kinderen 160
- Naschrift 174
- Bronvermelding 176

1

Het evangelie in vijf minuten

DE AANLEIDING

Regelmatig overkomt het me, zowel in mijn werk als in het ‘normale’ leven: iemand vraagt me om in een paar minuten te zeggen waar mijn geloof over gaat. Zo ook in 2008. De avond voor kerst werd ik gebeld door BNR-nieuwsradio met de vraag of predikanten de kredietcrisis zouden moeten gebruiken om meer mensen de kerk in te krijgen. Ik antwoordde ontkennend en probeerde in reactie op de vraag heel kort weer te geven waar het in het kerstfeest nu eigenlijk om gaat. Dat bleek heel lastig, zeker in vijf minuten voor een breed radiopubliek. Als iemand die beroepsmatig studenten voortdurend moet vertellen waar het in het christendom over gaat, voel je je dan toch wel even een beetje in je hemd staan.

Het zit hem volgens mij niet in die vijf minuten. Als je een halfuur hebt, is het ook lastig. Eigenlijk zijn allerlei dikke boeken van theologen pogingen om het evangelie te begrijpen. Ook dan blijft het lastig.

In dit boek ga ik proberen op een bondige manier te zeggen hoe je zou kunnen geloven: welke *betekenis* je aan geloven in Jezus Christus zou kunnen geven. Dat ‘zeggen’ richt ik zowel aan de lezers als aan mezelf. Ik zoek naar de zin en de inhoud van geloven door aan de ene kant na te denken over wat ik al geloof en tegelijkertijd probeer ik, door erover na te denken, er weer vanuit een ander perspectief naar te kijken. Het doel dat ik daarmee heb, is enerzijds mijn eigen geloof beter te begrijpen – ik heb dit boekje op een bepaalde manier ook voor mezelf geschreven – en anderzijds lezers een helpende hand toe te steken om over geloven na te denken.

Dat ‘geloven’ kan iets zijn dat je al doet, maar het zou ook kunnen dat je

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

op de rand zit van geloven: je bent gelovig opgevoed, maar je bent ervan losgeraakt of je bent niet gelovig opgevoed, je hebt erover gehoord en je probeert als het ware het geloof uit. Je kijkt wat het je te bieden heeft. In het laatste geval zou het kunnen dat je aan dit boek een stevige kluit hebt, omdat ik soms wellicht veel voorkennis veronderstel, maar je kunt het proberen. Ik heb tijdens het schrijven van dit boek de doelgroep van de bijna- of nauwelijks-nog-christenen wel steeds sterker in het vizier gekregen, ook omdat de grens tussen heel bewust geloven en ergens op de grens balanceren vaak heel onduidelijk is.

Dit boek valt uiteen in twee gedeelten. In de eerste helft van het boek kijk ik naar het geloof van anderen, zoals ik dat op dit moment om me heen zie. Ik doe om zo te zeggen in een eerste ronde ‘inspiratie’ op. In de tweede helft van het boek probeer ik dan aan de hand van twee centrale rituelen uit het christendom, doop en avondmaal, bondig en samenhangend te vertellen hoe je zou kunnen geloven. Desgewenst, als je denkt dat het eerste gedeelte je niet interesseert, kun je ook vanaf hoofdstuk 6 verder lezen, hoewel ik denk dat die eerste helft er echt bij hoort en wellicht meer zin heeft dan je zou vermoeden. Die eerste helft zal je namelijk helpen om jezelf enigszins te plaatsen, zodat je iets weet over je eigen plaats in het brede spectrum van manieren van geloven in Nederland.

Helaas moet ik erbij zeggen dat ik in de eerste helft van het boek alleen protestantse manieren van geloven bespreek. Dat heb ik zeker niet gedaan omdat ik rooms-katholieke of andere christenen niet belangrijk vind, maar omdat ik het gevoel heb dat ik het rooms-katholieke en andere christendom niet goed genoeg ken om het als het ware van binnenuit te beschrijven. Het is desondanks goed mogelijk dat rooms-katholieke christenen in Nederland zich goed in het hoofdstuk over gemoderniseerd christendom herkennen (als ze wat liberaler zijn) of de indruk hebben dat hun geloof enigszins op evangelicaal of traditioneel christendom lijkt.

HET EVANGELIE IN VIJF MINUTEN

EEN VERHAAL OVER 2000 JAAR CHRISTENDOM

Maar waarom moet dat eigenlijk, vertellen hoe je zou kunnen geloven? Is het niet gewoon duidelijk en vanzelfsprekend wat het is om in Jezus Christus te geloven? Staat dat allemaal niet gewoon in de Bijbel? Ik ging daar eens wat over filosoferen en ik kwam op het woord 'betekenisverlies'. Om het gewicht van dat woord op waarde te kunnen schatten, moet je even teruggaan in de tijd. Je moet even alles wat je tot nu toe over het christendom meende te weten, achter je laten en je nuchter afvragen: waar gaat dat christendom eigenlijk over? Wat heb je daaraan?

Rond het jaar nul verschijnt er iemand op het wereldtoneel die opvalt: Jezus. Er gebeurt van alles met hem. Hij doet wonderen, krijgt volgelingen. Hij sterft onschuldig aan een Romeins kruis. Na drie dagen claimen zijn volgelingen hem gezien te hebben: hij is opgestaan. Zo'n vijftig dagen daarna, op het pinksterfeest, gebeurt opnieuw iets indrukwekkends en komen mensen tot geloof in de opgestane Jezus. Ze clusteren samen tot gemeenschappen die we later 'kerk' zijn gaan noemen.

Dat is inmiddels 2000 jaar geleden. Wat het verschijnen van die Jezus voor de mensen om hem heen betekende, is gedeeltelijk opgeschreven in de evangeliën en in een stroom geschriften die sinds het begin van het christendom niet meer is opgedroogd. In elke tijd hebben mensen opnieuw 'heil' ontdekt in Jezus Christus. Ze hebben niet zomaar in Jezus geloofd omdat ze dachten dat het *waar* was wat er in die evangeliën en geschriften stond. Zo waarschijnlijk was dat wat er stond bij lange na niet. Ze hebben vooral in Jezus geloofd omdat ze er 'iets aan hadden'. Ze kregen iets *met* Jezus: een relatie, ook al was Jezus nergens meer op deze wereld te zien. Jezus 'deed' iets voor ze, ook al veranderde dat ogenschijnlijk soms niet zo veel aan hun leven.

Wat Jezus voor ze deed, was lang niet in elke tijd hetzelfde. In een Grieks-Romeinse context kon het heel goed betekenen dat Jezus je onsterfelijk maakt. In een mystieke context kon het betekenen dat Jezus voor jou de weg opent naar het 'één worden met God', wat dat dan verder ook moge betekenen. In een zestiende- of zeventiende-eeuwse context kon het betekenen dat Jezus

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

mij van mijn zondesschuld verlost. In een Latijns-Amerikaanse context kan het betekenen dat gelovigen Jezus ontdekken als een bevrijder. In elke tijd en op elke plaats werd door christenen weer opnieuw betekenis, zin en heil ontdekt in de persoon van Jezus Christus.

BETEKENISVERLIES

Christenen ontdekken in Jezus Christus steeds weer opnieuw betekenis. Voor een heel groot deel krijgen ze de betekenis van hun geloof mee vanuit hun opvoeding of als ze niet als christen zijn opgevoed, krijgen ze vanuit de gemeente waarin ze tot geloof komen, de betekenis van hun geloof mee. Om de betekenis van je geloof te ontdekken, hoef je dus in heel veel opzichten helemaal geen moeite te doen. Het feit dat mensen steeds weer *nieuwe* betekenis ontdekken, geeft toch ook aan dat ze soms bewust of onbewust ontevreden raken over de betekenis die hun geloof voor hen heeft. Met alle geloofsopvoeding die je als kind of jongere meekrijgt, alle verhalen die je verteld worden, de preken die je aanhoort of de liederen die je zingt, gaat toch ook regelmatig de vraag gepaard: 'Hé, zit dat zo? Wat raar! Dat kan toch haast niet? In de Bijbel staat toch zus of zo?' Of: 'Dat kun je toch niet geloven? Geef me daar eens argumenten voor!' Of het overkomt jezelf in gesprek met anderen zomaar dat je zegt: 'Volgens mij kun je het ook wel zó zien. We hebben er zo nog nooit tegenaan gekeken, maar wat is er eigenlijk op tegen om het een beetje anders te zeggen?' Heel vaak is dat laatste wat theologen of voorgangers voor je doen of wat ze zouden willen dat ze voor je doen. Ze confronteren je als het goed is met iets verrassends. Dat nieuwe spreekt je aan en je bergt het op in je koffertje met nuttige betekenissen met behulp waarvan je je geloof kunt vormgeven.

Betekenis geven aan je geloof is dus niet vanzelfsprekend en niet alleen een passieve, maar vaak ook actieve bezigheid. Oude betekenissen verdwijnen ongemerkt, maar worden soms ook actief bij het grofvuil gezet. Nieuwe betekenissen van je geloof duiken op, maar worden vaak ook actief ontwikkeld. Betekenis geven, veronderstelt dus *betekenisverlies*. Dingen die voor gelovigen

HET EVANGELIE IN VIJF MINUTEN

in de ene tijd nog gelden als de belangrijkste vorm van heil die wij in Jezus Christus ontmoeten, kunnen in een latere tijd voor gelovigen helemaal hun betekenis hebben verloren. Zo hebben gelovigen van dit moment meestal geen onstuitbare behoefte meer om onsterfelijk te worden. Er zijn nog wel heel veel gelovigen die van hun zondeschuld verlost willen worden, maar anderen vinden zichzelf helemaal niet zondig.

WAT IS DAT: BETEKENIS GEVEN?

Bij al mijn gepraat over betekenis geven en verliezen kun je je afvragen: wat is dat nu eigenlijk precies: betekenis geven of verliezen? Een vaag begrip is het eigenlijk! Dat is inderdaad een goeie vraag. Het antwoord is nog niet zo eenvoudig te geven. Sommige gelovigen herkennen er misschien ook helemaal niets in: geloven is toch geen kwestie van betekenis geven? Die betekenis ligt gewoon vast in de Bijbel en in belijdenisgeschriften. Jij hoeft niet te bepalen wat Jezus Christus voor jou betekent. Dat heeft God allang gedaan.

De gedachte dat de betekenis van je geloof gewoon vastligt in de Bijbel en in belijdenissen, helpt wel om iets van het proces van betekenisgeving op het spoor te komen. Er is kennelijk onder gelovigen een grote behoefte om de inhoud van hun geloof vast te leggen en er niet elke keer weer over te moeten debatteren. Dat kan ook niet: als de betekenis van je geloof is dat je voor eeuwig gered in de hemel komt, dan kun je over die eeuwige bestemming niet elke keer weer twijfelen of discussiëren. Dat ligt onwankelbaar vast, anders heb je er niets aan. Zo geldt dat voor heel veel overtuigingen van christenen: daar mag absoluut niet aan getornd worden. ‘Gestolde betekenis’ zou je dat kunnen noemen.

Gestolde betekenis heeft sterke en zwakke kanten. Aan de ene kant verleent het je geloof bijna rotsvaste betekenis. Vaste Bijbelteksten worden vaste bewijzen voor vaste gedachten. Aan de andere kant is dat ook precies de zwakte van het geheel, want: ‘Hoe zat het ook alweer? Waarom hebben we over die vaste betekenis eigenlijk altijd zo moeilijk gedaan? Kunnen we het niet ook ietsje anders zeggen? Wat geeft dat nou? Kijk, deze betekenis staat

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

in de Bijbel, maar kijk daar eens, daar staat iets heel anders! Die betekenis zijn we volgens mij altijd vergeten: laten we er eens werk van maken, want het past precies bij wat christenen volgens mij nu nodig hebben.’ Kijk, daar heb je het al. De gestolde betekenis is zo gestold geraakt dat ze haar betekenis heeft verloren, want de *redenen* waarom ze zozeer van belang werd geacht, zijn vergeten geraakt. Een nieuwe tijd is gekomen met andere vragen en andere behoeften aan betekenis. Dus is er ook een nieuwe zoektocht nodig naar een nieuwe betekenis, ook al klinkt het oude nog zo zeker en nog zo vertrouwd.

Dat is wat gelovigen voortdurend doen. Ze bevinden zich in een heen en weer tussen oude teksten, zowel de Bijbel als latere teksten, en concrete mensen in het hier en nu. Het heen en weer is een heen en weer tussen gestolde betekenisgeving – bijvoorbeeld een belijdenisgeschrift en ook al de Bijbelteksten zelf – en een levende gemeenschap van individuen die met die gestolde betekenisgeving iets moeten kunnen doen: hun geloof vormgeven. In veel gevallen lukt ze dat gewoon niet. Ze ‘hebben’ niks meer met die teksten en dus gaan die teksten voor hen feitelijk dood. Ze spreken niet meer in het heden.

GELOVEN OM TE BEGRIJPEN

Zonder al te veel te willen somberen over de toestand van het hedendaagse christendom, lijdt het christendom in West-Europa in aanzienlijke mate aan betekenisverlies. In zekere zin is elke preek, elke meditatie, elke Bijbelkring of avondmaalsviering weer een poging tot betekenisgeving. Sommige zijn meer gestold, zoals een heel gestileerde rooms-katholieke misviering. Andere zijn meer vrij en doen dus een sterker beroep op het vermogen van de voorganger tot betekenisgeving. In veel mainstream christelijke vieringen komen steeds minder mensen. Blijkbaar hebben die mensen voor het leven van hun leven Jezus Christus niet nodig. Of ze hebben hem wel nodig, maar ze hoeven dat niet meer in een kerkdienst te beleven.

Ik maak als gelovige en theoloog deel uit van de christelijke gemeenschap. Zowel persoonlijk als beroepsmatig doe ik dus mee aan het betekenisgevings-

HET EVANGELIE IN VIJF MINUTEN

proces en ik deel in de moeilijkheden die daarmee verbonden zijn. Mijn aarzeling om in een paar zinnen te zeggen wat de boodschap van Jezus Christus is voor onze tijd, brengt die moeite aan het licht. De moeite weerspiegelt de afstand tussen die oude boodschap en mijzelf als verstaander. Ik kan de boodschap wel uitleggen, maar heb daar veel woorden voor nodig. Die vele woorden weerspiegelen ook de afstand. Hoe minder mensen ingevoerd zijn in de christelijke traditie, des te moeilijker het voor mij wordt om uit te leggen waarom het geloof in Jezus Christus heilzaam is voor mij, maar ook voor anderen.

De zoektocht naar betekenis is dus niet zozeer alleen een poging om niet-of andersgelovigen uit te kunnen leggen wat het christendom inhoudt. Naar mijn overtuiging is zo'n zoektocht alleen maar een signaal van het feit dat ik *zelf* lijd onder een aanzienlijke mate van betekenisverlies. Als ik zelf snap – en met snap bedoel ik meer dan ‘verstandelijk begrijpen’ – waarom ik geloof wat ik geloof, kan ik het ook wel aan niet-gelovigen uitleggen. Het probleem is dus, even tussen haakjes gesproken, niet dat ik het allemaal niet geloof, maar dat ik het niet begrijp in de zin van: er geen betekenis aan kan geven voor de wereld waarin ik leef.

Dat is dus eigenlijk iets raars, dat geloven en begrijpen. Je zou zeggen: om te accepteren dat iets waar is – een gangbare definitie van ‘geloven’ – moet ik toch eigenlijk eerst begrijpen. Ik moet toch weten *wat* ik moet geloven om erin te kunnen geloven. Toch denk ik dat dat bij christelijk geloven maar al te vaak andersom is. Ik geloof wel en heel veel mensen met mij zouden niet graag hun geloof opgeven, maar als je ze vraagt *wat* ze dan precies geloven, weten ze dat toch niet glashelder uit te leggen. Schotel je ze een mooie betekenis van hun geloof voor, dan zeggen ze wellicht: ‘Wow, ja, mooi gezegd, inderdaad, zo geloof ik dat wel ongeveer.’ Daarom heeft dat geven van betekenis zin, ook al bepaalt het meestal niet of je gaat of blijft geloven. Je gaat niet geloven *omdat* je het begrijpt, maar je wilt graag iets van je geloof begrijpen omdat je al gelooft. Je hebt op één of andere manier een band met God, meer of minder bewust. Door na te denken kun je die band versterken, met meer

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

diepgang, vreugde en inzicht je geloof beleven. Daarom wil je toch ook iets begrijpen.

En daarom dus ook dit boek! Ik ga om me heen kijken hoe mensen vanuit verschillende christelijke stromingen betekenis aan hun geloof geven. Daarbij ga ik steeds als het ware plussen en minnen: welke boodschap vind ik sterk en welke vorm van betekenis begrijp ik niet of lijkt overbodig geworden? In de tweede helft van het boek ga ik, geïnspireerd door alle betekenis die ik in de eerste helft heb gevonden, mijn geloof opnieuw verwoorden, in de hoop dat mijn lezers en ook ikzelf het daardoor beter begrijpen.

WIE IS DE SCHRIJVER VAN DIT BOEK?

Ik heb het regelmatig over mezelf in dit boek. Dat is ook logisch. Ik kan de betekenis die ik aan mijn geloof geef, niet losdenken van wie ik zelf ben. Dat geldt net zo goed voor de lezers als voor mij. Daarom denk ik dat het goed is als de lezer al aan het begin iets meer leest over de schrijver. Wie ben ik?

Zeggen wie je bent, is nog niet zo eenvoudig. In het vervolg van het boek ga ik betogen dat het geloof kan helpen om jezelf terug te vinden, maar voor dit moment houden we het nog even simpel. Ik werk als theoloog aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en geef daar ‘dogmatiek’ en ‘oecumene’. Voor wie dat niets zegt: dogmatiek gaat over de inhoud van het geloof, over wat mensen geloven. Oecumene gaat over de eenheid en de gesprekken tussen verschillende kerken.

Ik ben opgegroeid in een klein dorpje in Zeeland, in een ‘Gereformeerde Gemeente’. In het volgende hoofdstuk lees je over die behoudende vorm van christendom. Na de middelbare reformatische school ben ik theologie gaan studeren in Utrecht. Al snel vond ik dat zo leuk dat ik van het studeren mijn vak wilde maken. Na vier jaar ben ik in Utrecht gepromoveerd op een proefschrift over de vraag of er sprake kan zijn van een vaste betekenis in de Bijbel als de Bijbel in steeds nieuwe omstandigheden gelezen wordt. Hierboven heb je al iets van het antwoord kunnen vermoeden. Na dat promotietraject ben ik opnieuw theologisch onderzoek gaan doen, in Heidelberg, in een met

HET EVANGELIE IN VIJF MINUTEN

name lutherse omgeving en later in Leuven, een rooms-katholieke omgeving – vandaar dus die oecumene. In 2009 ben ik uiteindelijk aan de VU terechtgekomen. Intussen ben ik getrouwd en hebben mijn vrouw en ik twee kinderen gekregen.

In mijn jeugd heb ik het christelijk geloof meegekregen en heeft het mij in die traditionele christelijke gemeenschap ook geraakt, zo geraakt dat ik er niet meer van kon loskomen. ‘Bekering’, zouden reformatorische of evangelicale christenen zeggen. Een ‘draadje’ met God, zouden meer liberale gelovigen het kunnen noemen. Dat is dus een draadje waardoor je gelooft, zo dat je je niet zou kunnen voorstellen hoe het zou zijn om niet in God te geloven. Tegelijkertijd was ik ook altijd bezig met een poging om mijn geloof te begrijpen. Dat is ook logisch als je theologie studeert. De traditioneel gereformeerde jas zat me daarbij gaandeweg op een paar punten erg krap, bij alle waardering die ik ervoor had en heb. Door de jaren heen leerde ik andere vormen van christendom kennen en waarderen. Iets daarvan zul je proeven bij het lezen van de volgende vier hoofdstukken. Het ‘draadje’ met God bleef, maar de vorm en ook de inhoud veranderde. In dit boek zul je met name in de tweede, maar ook in de eerste helft een mix vinden van de tradities die ik door de jaren heen heb leren kennen. Ik leerde meer van de breedte van de christelijke traditie zien. Ik ontwikkelde daarbij een bijzondere voorliefde voor de theoloog Augustinus, over wie ik een Engelstalig boek heb geschreven. In dit boekje zul je weinig over hem lezen, maar zeker is dat heel veel gedachten die ik met name in de tweede helft van dit boek beschrijf, op één of andere manier bij hem vandaan komen, ook al weet ik soms niet of maar half hoe (dat is overigens ook al direct met deze gedachte zo: maar half weten wat je weet, is een belangrijke gedachte in de theologie van Augustinus). In het laatste hoofdstuk zul je merken dat ook het krijgen van onze kinderen aan de ontwikkeling van mijn geloof en mijn nadenken daarover zeer heeft bijgedragen en nog altijd bijdraagt.

Het is een oude Bijbelse gedachte om te zeggen dat je als gelovige op weg bent. Op die weg maak je als het goed is voortgang en alweer van Augustinus

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

is de gedachte dat je dat voortgang maken kunt doen door te schrijven. Zijn beroemdste boek, de *Belijdenissen*, is eigenlijk ook zo'n boek, maar veel van zijn boeken zijn zo geschreven: je schrijft over je geloof om je geloof beter te begrijpen en om die oefening in je geloof met anderen te delen. Je nodigt ze zo uit om ook onderweg te zijn en mee te denken. Zo is dit boek bedoeld: als een uitnodiging om mee te denken over je geloof, of als je nog niet gelooft of niet meer gelooft, uit te proberen of je er op de manier waarop ik het hier zeg, iets mee kunt.

BIJBELGEDEELTEN

Voor ik in de volgende vier hoofdstukken op verkenning ga bij vier vormen van christendom, nog één opmerking. Bij dit inleidende hoofdstuk heb ik geen Bijbelgedeelte als suggestie gevoegd. Bij de andere hoofdstukken is dat wel zo. Ik gebruik het einde van deze inleiding daarom om even iets meer te zeggen over de functie van die Bijbelgedeelten.

Ik ben pas in een later stadium op het idee van die Bijbelgedeelten gekomen, met name omdat ik me kan voorstellen dat dit boek in leerhuizen, op studiekringen of gesprekskringen gebruikt kan worden. Dan is het handig om naast de inhoud van het hoofdstuk, ook een Bijbelgedeelte te hebben dat je ernaast kunt lezen. Tegelijkertijd zijn deze gedeelten allesbehalve bedoeld als een soort bewijs voor de waarheid van wat ik schrijf. Ik zal Bijbelteksten met opzet in dit boek niet of nauwelijks op die manier gebruiken. Ik denk dat dat niet zou passen bij de inhoud van dit boek.

De Bijbelgedeelten heb ik eerder op een illustratieve of een associatieve manier bij de hoofdstukken gezocht en je kunt ze dus als een opening bij een kringavond gebruiken. Ook kun je je als groep afvragen hoe het hoofdstuk zich tot het Bijbelgedeelte verhoudt en het zo gebruiken als aanleiding voor discussie. Vaak zijn het er twee en zijn ze tamelijk lang, waarmee gezegd wil zijn dat je er in alle vrijheid een stukje uit kunt nemen. Mocht je het boek individueel lezen, dan kun je de Bijbelgedeelten gebruiken als een soort meditatief klankbord bij wat je leest.

2

Traditioneel christendom

WAT IS TRADITIONEEL?

In de volgende vier hoofdstukken ga ik gangbare manieren om de christelijke boodschap te verwoorden, bekijken. Steeds zal ik wat het christendom binnen die verwoording betekent, beschrijven vanuit een lied dat volgens mij karakteristiek is voor die specifieke invulling van christendom.

Waar het me eigenlijk alleen in tweede instantie om gaat, is ‘waarheid’ of ook ‘onwaarheid’. Anders gezegd: ‘orthodox’ of ‘ketter’ zijn labels die voor deze hoofdstukken niet of nauwelijks van belang zijn. De vraag die in deze hoofdstukken centraal staat, is niet: is het waar? De vraag is: kun je uitleggen wat je aan je geloof hebt, wat het voor je betekent? Je komt wel steeds elementen van ‘waarheid’ op het spoor als je nadenkt over sterke betekenisgeving en betekenisverlies, maar die ‘waarheid’ gaat als het ware door een filter van de betekenisgeving. Je kunt wel claimen dat iets ‘waar’ is of in de Bijbel staat of in een belijdenis, maar uiteindelijk zul je moeten kunnen uitleggen wat je met dat stukje ‘waarheid’ kunt of niet (meer) kunt. Daar gaat het in deze hoofdstukken over.

Ik begin met, wat je zou kunnen noemen, een ‘traditioneel’ christelijke verwoording van christendom. Sommige mensen denken dat de soort christendom die ik nu ga beschrijven zo’n beetje vanaf het jaar 30 tot nu bestaan heeft. Traditionele christenen suggereren dat zelf ook nogal eens. Hun vorm van christendom is gewoon dat wat in de Bijbel staat en wat christenen alle eeuwen door geloofd hebben of het komt er toch in ieder geval het dichtste bij. Dat is niet juist. In werkelijkheid verandert de manier van Bijbellesen en denken over de betekenis van God, jezelf, je verlossing en de rol van Jezus

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

daarin voortdurend. Met wat ruw giswerk zou je kunnen zeggen dat het traditionele christendom in zijn protestantse Nederlandse vorm, de vorm van christendom die ik nu ga beschrijven, van origine een laatnegentiende-eeuwse en vroegtwintigste-eeuwse vorm van christendom is, met uiteraard zijn wortels in een vorm van christendom sinds de reformatie.

Overigens is wat ik ga beschrijven in feite nog weer een scala van vormen van traditioneel christendom. Het loopt ruwweg van uiterst rechts bevindelijk gereformeerd – de zogenaamde gereformeerde gezindte of ‘refo’s’ – tot behoudend gereformeerd zonder ‘bevindelijk’ te zijn, Gereformeerde Bond in de PKN, de Hersteld Hervormde Kerk, een gedeelte van de Christelijke Gereformeerde Kerken en wellicht ook Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, zoiets.

Ik heb gezocht naar een lied dat de betekenis die in deze vorm van christendom aan het christelijke verhaal wordt gegeven, raak zou kunnen typeren. Ik kwam uit bij een lied dat in de zogenaamde Hervormde Bundel van 1938 staat als gezang 153: ‘God enkel licht’. In het *Liedboek voor de Kerken* van 1973 staat het ook, maar daarin is het aangepast en minder traditioneel gereformeerd gemaakt. Wellicht veelzeggend is dat het uit het nieuwe Liedboek van 2013 is verdwenen. In de Gezangenbundel van 1938 staat het zo:

*God enkel licht,
voor wiens gezicht
niets zuiver wordt bevonden,
ziet ons bevlekt,
met schuld bedekt,
misvormd door duizend zonden.*

*Der sterren pracht
is bij Hem nacht,
hoe hel zij schitt’ren mogen,
en wij, belân*

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

*met euveldaân,
wat zijn wij in zijn ogen?*

*Heer, waar dan heen?
Tot U alleen!
Gij zult ons niet verstoten.
Uw eigen Zoon
heeft tot uw troon
de weg ons weer ontsloten.*

*Ja, amen, ja,
op Golgotha
stierf Hij voor onze zonden,
en door zijn bloed
wordt ons gemoed
gereinigd van de zonden.*

*Wil, U ter eer,
steeds meer en meer
't geloof in ons versterken,
dan zullen wij,
gereed en blij,
uit liefde 't goede werken.*

Ik zal niet beweren dat alles erin staat, maar wat er staat is wel een treffende weergave van wat traditionele kerkelijke christenen in Nederland beschouwen als de betekenis van het Evangelie. Laat ik de belangrijkste elementen uit dit christelijke verhaal nagaan.

Ik begin bij de mens. Vanuit het lied zou je misschien zeggen dat je bij God als 'enkel licht' zou moeten beginnen. Dat zou ook wel kunnen, maar ik denk dat in dit christelijke verhaal de visie op de mens het verhaal minstens

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

even sterk bepaalt als het verhaal over God. De mens is slecht. Hoe behoudender de kerkelijke kring is waarin je je beweegt, hoe erger het met de mens gesteld is. Om het met de woorden van de Heidelbergse Catechismus (vraag en antwoord 8) te zeggen: de mens is ‘onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad’. Hij is dus schuldig, want zondig. Die zondigheid zit in concrete daden, maar ook en vooral in de ‘zondige aard’ van de mens. De zonden van mensen hebben te maken met daden ten opzichte van andere mensen, maar misschien nog wel meer met iemands fundamentele verhouding tegenover God. Traditionele christenen die dit boek zijn begonnen te lezen en al bij het lezen van deze zinnen geneigd zijn om het terzijde te leggen, wil ik aanmoedigen door te lezen. Ik zal zowaar voor de hier besproken zondigheid van de mens in een later hoofdstuk een heus pleidooi voeren, dus bijt je gewoon door dit eerste hoofdstuk heen!

Vanuit de zondigheid van de mens komt God toch in het vizier. Zoals het lied zegt: God is zo rein, zo verheven, dat je ten opzichte van God moeilijk goed kunt doen. God ziet altijd nog wel een vlek of rimpel. Bovendien ben je niet alleen zondig in de daden die je doet of gedaan hebt, maar je bent al ‘in zonde ontvangen en geboren’ en daarom ben je een ‘kind des toorns’. Uit de aanhalingstekens blijkt al hoeveel citaten uit klassieke calvinistische documenten ik nu gebruik. Toch krijgt de nadruk op de zondigheid van mensen in verschillende vormen van calvinisme een heel verschillende kleur. In de ene kerkelijke gemeente komen heel andere accenten bovendrijven dan in een andere. Soms is de nadruk op de zonde heel overheersend, maar hij kan ook gepaard gaan met een grote nadruk op verlossing door geloof in Jezus Christus.

Behalve dat een mens schuldig is, is een mens ook nog ‘hulpeloos’, om met Aleid Schilder te spreken. Een mens kan zichzelf niet redden. Hoe rechtser in de kerk je je begeeft, hoe sterker die gedachte benadrukt zal worden. Zelfs geloven in Jezus kun je niet en wordt je soms ook afgeraden, omdat je dan in Jezus zou gaan geloven op eigen kracht, zonder daar eerst de genade van God voor gekregen te hebben. In andere traditionele geloofsgemeenschap-

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

pen wordt wel erkend dat als je gelooft, dat een gave van God is, maar je mag dat wel doen, sterker nog: het is juist de bedoeling dat je gelooft, want als je niet gelooft, zou je verloren kunnen gaan, oftewel in de hel terecht kunnen komen.

De aanbeveling om je in geloof aan God toe te vertrouwen zie je in het derde couplet van het lied:

*Heer, waar dan heen?
Tot U alleen!
Gij zult ons niet verstoten.
Uw eigen Zoon
heeft tot uw troon
de weg ons weer ontsloten.*

Het vertrouwen dat God ons niet verstoten zal, is niet overal in het traditionele christendom boven alle twijfel verheven. Soms is de onzekerheid over Gods bereidwilligheid om te vergeven groot.

Ook in couplet vier zien we de rol van Jezus Christus naar voren komen. Jezus lijdt aan het kruis op de heuvel Golgotha. Omdat Jezus onschuldig is en toch lijdt, kan hij lijden voor allen die door geloof met hem verbonden zijn. De toorn van God over de zonde wordt door het offer van Jezus gestild. In het slotvers zie je dan dat je uit dankbaarheid voor het geschenk van vergeving, goede dingen gaat doen, hoewel erbij gezegd moet worden dat, hoe sterker de nadruk op de slechtheid van de mens is, des te sterker ook de nadruk wordt op de onmogelijkheid om als gelovige 'goede werken' te doen.

STERKE KANTEN VAN BETEKENISGEVING

Elementen van dit christelijke verhaal zijn vrij breed in de samenleving bekend, al was het maar door bijvoorbeeld Jan Siebelinks *Knielen op een bed violen*. In dat boek beschrijft Siebelink overigens een extreme vorm van traditioneel christelijk geloven die lang niet door alle traditionele gelovigen

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

herkend zal worden. Sommige niet meer kerkelijke mensen zijn met een variant van deze betekenis van christelijk geloven opgevoed en hebben er radicaal afscheid van genomen. Het beeld dat in de samenleving van deze manier van geloven bestaat, is vaak heel negatief. Kracht van betekenis kunnen veel seculiere mensen in dit model nauwelijks zien. Het is meer een constante pijniging die mensen zich om één of andere bizarre reden opleggen, maar aantrekkelijk, verbonden met het leven van mensen hier en nu?

Toch zitten juist de kerken waarin deze boodschap wordt gebracht, nog het volst van allemaal. In die zin zou het proces van betekenisgeving toch succesvol moeten zijn, anders zou je toch denken dat mensen deze boodschap de rug toekeren? Een tegenwerping daartegen zou kunnen zijn: als je mensen maar voldoende bang maakt, blijven ze wel naar de kerk gaan. Geheeltemin – ook afhankelijk van de ‘zwaarte’ van de gemeente waarin je terecht komt – is dat misschien waar. De zware nadruk op je slechtheid, de reële mogelijkheid om in de hel terecht te komen en de meestal nog aanzienlijke mate van sociale controle in dit type van kerkelijke gemeenten (meestal te vinden in de zogenaamde biblebelt) zorgen ervoor dat het niet zo eenvoudig is om je uit vrije wil aan deze boodschap te onttrekken – op die vrije wil kom ik straks nog terug.

Toch denk ik dat deze vorm van geloven ook heel sterke kanten heeft. Die sterke kant zie ik vooral in het aspect dat mensen het meest tegenstaat: de nadruk op de zonde en de hoge prijs die de vergeving kost. Om duidelijk te maken waarom ik dat sterk vind, ga ik het geloof van traditionele christenen een beetje psychologiseren en vast een stukje naar voren halen van wat ik later hoop uit te werken als belangrijk onderdeel van de boodschap van het evangelie.

Elk mens heeft een perspectief op zichzelf, een idee van wie hij of zij is. Afgezien van de vraag of je van mening bent dat elk mens een soort beginschuld heeft in de vorm van iets als erfzonde, maakt elk mens fouten. Fouten maken is niet leuk en ze onder ogen zien, er spijt van hebben en tot verandering van handelen komen – voor zover nog mogelijk – is niet makkelijk.

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

In onze cultuur zit nog altijd de neiging, naast een neiging in de omgekeerde richting, om nonchalant met schuld om te gaan.

Veel mensen in onze cultuur leven met een soort Tsjakka-geloof: je kunt het! Je bent oké zoals je bent, heeft elke psycholoog of hulpverlener als een soort psychologisch standaardmiddeltje in het medicijnkastje. Accepteer jezelf! Dat heeft er ook mee te maken dat 'schuld hebben aan' een heel subtiel begrip is. Soms is maar heel moeilijk aan te geven of je ergens schuld aan hebt en zo ja, in welke mate. Je schuld, je schaamte over wie je bent, gaat vaak veel verder dan de concrete dingen die je hebt verkeerd gedaan. Ben ik eigenlijk wel goed? Wie ben ik eigenlijk? De moeite die (ook niet-gelovige) mensen hebben om zichzelf te accepteren en te waarderen geeft wel aan hoeveel schuld- en schaamtegevoelens we als mensen hebben.

De kracht van de betekenis van het geloof zoals traditionele christenen dat verwoorden, zit hem erin dat ze die gevoelens voluit serieus nemen. Het traditionele christelijke verhaal maakt duidelijk dat de schuld die wij mensen genereren, dodelijk serieus genomen moet worden. De strenge rechtvaardige God die zich met die schuld bezighoudt, is niet alleen een gedachte die gelovigen vanuit de Bijbel en hun christelijke traditie meekrijgen, maar zou je ook kunnen zien als een psychologische spiegel van de angst en het schuldgevoel dat mensen gevangen houdt.

De kracht van de betekenis van het traditionele christelijke verhaal zou je kunnen zien als het uithouden van een enorme spanning en naarmate de spanning groter is en toch geloofwaardig uitgehouden wordt, naar die mate is er sprake van een enorm sterke betekenis van het geloof voor traditionele christenen. Aan de ene kant moet de schuld, de angst voor wat je gedaan hebt, voor wie je bent, voor anderen, jezelf maar vooral tegenover God, een God die alles weet en absoluut rechtvaardig is, ten volle serieus genomen worden, anders kun je de vergeving van al die schuld niet werkelijk serieus nemen. Hoe ernstiger je schuldbesef genomen wordt, des te geloofwaardiger is je geloof! Daarom houden zoveel traditionele christenen van zware preken, ook al snappen buitenstaanders niet waarom je naar

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

zo'n deprimerend verhaal zou willen luisteren!

Aan de andere kant moet er vanuit al dat schuldbesef iets zijn van een uitzicht op vergeving of moet zelfs een werkelijke diepe vorm van vergeving mogelijk zijn. Anders zou je haast van de brug springen, maar nu het *kan*, nu die vergeving echt mogelijk is, voor wie ook maar, hoe slecht je ook bent, wat je ook gedaan hebt, nu is totale verlossing mogelijk! Hoe sterker dat totaal diepe schuldgevoel en die totale echte verlossing met elkaar verbonden worden, des te sterker en doordringender de betekenis. Dat *is* volgens traditionele gelovigen gewoon de enige betekenis van het christendom. Daar gaat het allemaal om! Je kunt gered worden!

Toch balanceren traditionele gereformeerden met hun nadruk op zonde en schuld soms wel op het randje van wat heilzame betekenis geeft. Aan de behoudende kant van de traditionele gereformeerden wordt de angst voor je eigen zondigheid soms zo ver doorgevoerd dat de schuld lijkt te vragen om een onbetaalbare prijs. Aan de meer 'vrolijke' kant van de geloofsge-meenschappen die zich als traditioneel christelijk zien, wordt de nadruk op het schuldbesef minder sterk en de overtuiging van de totale verlossing sterker, tot ze min of meer vanzelfsprekend wordt. In beide gevallen treedt uiteraard drastisch betekenisverlies op: in het eerste geval is de overtuiging van schuld zo groot dat zelfs Jezus daarvan niet meer kan verlossen. Dan heeft christen zijn of worden weinig zin meer. In het tweede geval wordt de verlossing zo vanzelfsprekend dat ze het contact met je diepste schuldgevoelens verliest. Daarover straks meer.

ASPECTEN VAN BETEKENISVERLIES

Een enorm betekenispotentieel dus, niet alleen theologisch, in aansluiting bij wat er in de Bijbel en in belijdenisgeschriften staat, maar ook existentieel en psychologisch. De mensen die al in het traditionele christelijke verhaal ingewijd zijn, blijven dan ook over het algemeen trouw naar dat verhaal komen luisteren. Of ze zich realiseren dat ze dat doen vanwege wat ik hierboven schreef, dat valt te betwifelen, maar ze komen in ieder geval. Weinig

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

betekenisverlies dus, zou je kunnen zeggen.

Tegelijkertijd heeft het traditionele verhaal naar buiten toe heel weinig geloofwaardigheid. Het betekenispotentieel zoals ik dat zo-even heb beschreven, wordt dus blijkbaar niet duidelijk voor buitenstaanders. Dat het wellicht wel duidelijk werd voor de lezer, heeft alles te maken met het feit dat ik in mijn verwoording ervan, al een vertaalslag tussen het traditioneel christelijke verhaal en de set-up van de moderne mens had gemaakt. Er zat zelfs zoveel vertaalslag in dat veel traditionele gelovigen zich er niet meer in herkend zullen hebben en het er wellicht zelfs mee oneens raakten. Het loont de moeite om het betekenisverlies van het traditioneel christelijke verhaal te bespreken in termen van de botsing tussen de manier waarop ik het betekenispotentieel heb verwoord en de manier waarop traditionele gelovigen geneigd zijn hun verhaal zelf te vertellen.

Het verschil begint eigenlijk al bij het woord 'betekenispotentieel'. In het inleidende hoofdstuk heb ik aangegeven dat sommige gelovigen helemaal niet het idee hebben dat zij 'betekenis geven' aan het christelijke verhaal. Die betekenis is eenvoudigweg gegeven in de Schrift en de traditie. Dat geldt ook weer voor dat woord 'betekenispotentieel'. Het gaat er voor traditionele christenen niet om of er 'betekenispotentieel' in de boodschap zit, maar of die *waar* is. En dat is ze! Het is *waar* dat God zo heilig is als God beschreven wordt. Het is *waar* dat de mens door en door slecht is en het is echt precies *waar* dat alleen door het offer van Jezus je zonden je vergeven kunnen worden. Die dingen zijn allemaal *waar* omdat ze in de Bijbel en de belijdenisschriften staan. Of die boodschap je aanspreekt en of je er iets mee kunt in het leven hier en nu, dat is eigenlijk nauwelijks relevant. Als je de slechtheid van de mens door en door serieus neemt, is het eigenlijk zelfs vanzelfsprekend dat het je *niet* aanspreekt. Er is in je leven een vorm van goddelijk ingrijpen nodig om het relevant en aansprekend te gaan vinden.

Zodoende komt dit christelijke verhaal ook helemaal niet aansprekend over, tenminste voor buitenstaanders. Wat overkomt op de buitenstaander is een aanzienlijke set van geboden en verboden, kledingvoorschriften zelfs,

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

een zwart en depressief makend mensbeeld, een God als boeman en een intolerante en op bekering gerichte houding naar mensen die er anders over denken, vooral als het gaat om de mensen aan de uiterste rechterflank van het traditionele christendom. Die mensen – traditionele christenen dus – doen dat allemaal in de naam van hun God, zogenaamd op grond van hun Bijbel, maar met alle respect: in zo’n God kunnen moderne mensen onmogelijk geloven. Natuurlijk moeten mensen het zelf weten als ze zo willen geloven, maar geloofwaardig naar buiten toe is het niet. In de opvoeding van hun kinderen moeten ze er volgens veel mensen overigens wel mee oppassen, want kinderen mogen met zo’n bizarre vorm van geloven eigenlijk niet belast worden. Terwijl traditionele christenen naar binnen toe allerlei manieren hebben om de betekenis van hun geloof te verwoorden, doet zich naar buiten toe een massieve vorm van betekenisverlies voor.

Gezagsstructuur en vrijheidsbegrip

Laten we een paar aspecten van dat betekenisverlies nog eens wat nader bekijken. Eén aspect van het betekenisverlies heeft te maken met een radicaal veranderde houding ten opzichte van gezag en persoonlijke vrijheid. Dit traditionele christelijke verhaal vertelt mensen dat ze geen individuele vrijheid hebben, omdat ze die, indien ze hun gegeven wordt, zullen misbruiken vanuit hun zondige aard. Daarom dient het leven vormgegeven te worden aan de hand van strakke structuren, waarin je niet naar believen kunt graaien naar wat jou persoonlijk aanspreekt. In die zin stamt dit traditioneel christelijke verhaal uit vervlogen tijden.

Ik breng daar ook graag de dimensie van de sociaaleconomische wortels van dit christelijke verhaal bij in rekening. Al in de zestiende en zeventiende eeuw is de vrijzinnigheid bij uitstek het geloof van de welgestelden. Hoe hoger opgeleid, des te rijker en hoger in de maatschappij, hoe liberaler. Dat is niet alleen zo omdat rijkdom goddeloos maakt, zoals je in de Bijbel al kunt lezen, maar ook omdat je als hoger opgeleide rijke, gewend bent aan een veel autonomer houding in de maatschappij. Je bent gewend en sociaal en eco-

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

nomisch in staat om te doen wat je wilt. Een houding van onderwerping ligt dan verder af van je gewone dagelijkse manier van doen. Je kunt overleven in het leven zonder onderkruiperig te hoeven doen. Dat is heel anders als je aan de onderkant van de samenleving zit. Al in de zestiende en zeventiende eeuw had het strenge calvinisme juist in die kringen de meeste aanhangers.

Vanuit dat sociaaleconomische plaatje is er ook binnen de aanhang van het traditioneel christelijke verhaal een aanzienlijke mate van betekenisverlies te verwachten. Wat nu traditioneel christelijk Nederland is, was vijftig jaar geleden over het algemeen sociaaleconomisch laag gesitueerd. Het waren over het algemeen arbeiders, kleine middenstanders, de bewoners van volksbuurten in Rotterdam bijvoorbeeld, of dorpjes op de Veluwe, Zeeland en de Alblasserwaard. Anno nu ligt dat heel anders. Kinderen en jongeren gaan naar speciale identiteitsgebonden scholen, maar alle kinderen krijgen wel een goede en vaak hoge opleiding. Het arbeidsethos is hoog en er zijn verhoudingsgewijs veel succesvolle zakenlui onder traditionele christenen. Van brave onderdanige matig betaalde werknemers of kleine ondernemers zijn traditionele christenen niet zelden uitgegroeid tot zelfbewuste leiders van grote ondernemingen, of hoogopgeleide zelfdenkende intellectuelen.

Echter, het geloofsgoed waarin deze mensen zich bewegen is nog steeds in allerlei opzichten dat van vijftig jaar geleden, ook al is er in traditioneel-christelijke kring sprake van allerlei ontwikkelingen. Door voorgangers en leidinggevendenden wordt nog in veel gevallen een traditionele gezagsstructuur verondersteld waarin de dominee vertelt wat de waarheid is, wat je wel of niet mag en hoe je hier en daar over moet denken. In hun werk en door hun opleiding zijn de gelovigen echter helemaal gewend geraakt aan zelf denken, zelf beslissen. Op zondag regeert de onderdanigheid, maar van maandag tot zaterdag de autonomie van de welgestelde. Dat leidt bijna onherroepelijk tot betekenisverlies, want de geloofscontext komt verder af te staan van de concrete levenssituatie waarin de traditionele gelovigen ademen. Geloven dat je door en door slecht bent, ondergaat op z'n minst een flinke betekenisverandering als je in een riant villa woont, een gevierd zakenman bent

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

of met duizenden mensen in een kapitaal kerkgebouw kerkt. Bij dat laatste is het bijvoorbeeld wel heel lastig om niet samen toch een soort triomfantelijk wij-gevoel te krijgen: dat hebben wij dan toch maar gefikst! Wat een mooie kerk hebben wij. Natuurlijk, we zijn het niet waardig, maar dan toch! Die mensvisie krijgt als vanzelf een andere kleur, als zij überhaupt nog een 'kleur' krijgt.

'Otherworldliness'

Een ander aspect aan het betekenisverlies van het traditioneel-christelijke verhaal is de 'otherworldliness' ervan, dat wil zeggen: de gerichtheid op het hiernamaals. Die heeft overigens een verband met de zo-even besproken sociaaleconomische status. Als je het in dit leven slecht hebt, hard moet werken voor een schamel stuk brood, is het uitzien naar een leven na dit leven gemakkelijker, dringender, existentiëler. Hoe beter je het in dit leven krijgt, des te belangrijker het hier en nu in het algemeen gaat worden.

Over dat hier en nu heeft het traditioneel-christelijke verhaal eigenlijk niet zo gek veel te zeggen. Je bent zondaar en dat wordt er je hele leven door niet veel beter op. Het heil dat je ontvangt, is eerst en vooral heil voor het hiernamaals: de ontmoeting met God kunnen doorstaan zonder angst voor straf. Echt genieten hier in dit leven is hoogstens toegestaan als een genieten van de gemeenschap met God. Genieten van het materiële wordt, hoe behoudender, des te sterker die neiging is, als zeer dubieus ervaren. 'Bezitten als niet bezittende', om een woord uit het Nieuwe Testament te citeren, dat is de manier waarop traditionele christenen met het aardse goed proberen om te gaan. Dat is geen probleem zolang je niet veel bezit. Dan kan het zelfs troostvol en bevestigend werken. Dit leven is niet veel waard – dat *is* dan feitelijk ook zo – maar het leven hiernamaals, dat is waar het op aankomt en waar we naar op weg zijn. Levenscontext en geloofscontext passen dan bij elkaar. Als je steeds rijker wordt, wordt dat lastig. Hoe moet je met al die rijkdom omgaan? Hoe moet je omgaan met succes? Mag je daar eigenlijk wel naar streven? Daar geven traditioneel-christelijke verhalen maar heel be-

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

perkt antwoord op. 'Dankbaar zijn', zat er aan het einde van het 'God enkel licht', maar dat is alles en dat kun je dan ook weer niet, waarmee je opnieuw terugvalt in je schuld en machteloosheid.

'Over the top'

Dat heeft denk ik nog met een laatste aspect te maken. Boven had ik het al over de existentiële angst voor jezelf en het daarmee verweven schuldgevoel. Ik zei al dat die angst altijd de neiging heeft 'over the top' te willen. Uiteindelijk is er op een zeker moment geen vergoeding van de schuld meer die voldoende is, juist omdat je in je angst niet je reële concrete schuld in het vizier hebt, maar een schuldgevoel dat bestaat uit een wazige mix van allerlei ervaringen en beslissingen die samen jouw leven uitmaken. Echter, jouw waarneming van je leven valt niet samen met dat leven zelf. In je angst heb je dus steeds zwaardere compensatie nodig om van het spook dat je voor je ziet, af te komen.

In een religieuze context als die van het traditioneel-christelijke verhaal kan dat ertoe leiden dat het offer van Christus aan het kruis existentieel eigenlijk niet meer voldoende is. Eigenlijk denk ik dat dat tot op grote hoogte in de meest behoudende vleugel van het traditionele christendom het geval is. Dat zie je al aan het beeld dat buitenstaanders van veel traditioneel-christelijke gemeenschappen hebben. Dat beeld is niet zozeer: kijk eens wat die mensen in hun relatie met Jezus Christus vinden?! Wat ze vooral zien, is een enorm starre omgang met tradities. Bijbelvertalingen, oude liturgische vormen, kledingvoorschriften, een strenge zondagsheiliging en noem het maar op. Hoe strenger calvinist, hoe sterker dat effect zich laat gelden.

De rigiditeit waarmee aan vormen wordt vastgehouden, verraadt als zodanig al een vorm van betekenisverlies. De 'vertaalbaarheid' van vormen is een indicatie van betekenispotentieel. Als je een manier van leven kunt vertalen in een andere, weet je nog wat die manier van leven betekende, waarom je het op de manier deed waarop je het deed. Als een vorm is gestold en met allerlei oneigenlijke argumenten verdedigd wordt, verraadt dat het feit dat

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

de religieuze gemeenschap de betekenis van die vorm feitelijk is kwijtgeraakt. Hiermee bedoel ik overigens in het geheel niet een pleidooi te voeren voor een onbezonnen voortdurend veranderen van alle mogelijke kerkelijke vormen, want ook dát verraaft een vorm van betekenisverlies. Toch geeft gebrek aan bereidheid om vormen te vertalen een vorm van betekenisverlies aan.

Ik zie in de afhankelijkheid van vormen nog een diepere vorm van betekenisverlies. Als culturele codes zo belangrijk worden voor de identiteit van de groep, gaan ze kennelijk mede de identiteit van de groep uitmaken en worden dus zelf deel van het verlossende dat men in het lid zijn van die groep vindt. Blijkbaar is het zo moeilijk om genoeg te hebben aan de verzoening die Jezus teweeggebracht heeft, om daar handen en voeten aan te geven in de zin van existentiële *betekenis*, dat er nog allerlei andere codes zijn die de religieuze zucht naar zekerheid en veiligheid moeten bevredigen.

Voor deze radicale vorm van betekenisverlies – dat wat formeel als de kern van de boodschap wordt gezien, wordt aangevuld met in hoge mate gestolde gedragscodes – is vanuit een algemeen menselijk perspectief nog wel een verklaring te geven. In het traditioneel-christelijke verhaal ontbreekt nagenoeg de notie van het offer. Een mens wil voor het uitboeten van zijn schuld heel graag iets *doen*, offers brengen, of dat nu dieren zijn, of vormen van gedrag die een bepaalde prijs vragen. Gezien de diepte van het schuldgevoel en de onbetaalbaarheid van de prijs roept die behoefte net zoveel problemen op als ermee worden opgelost, want om het schuldgevoel te stillen moet je altijd nog weer meer doen dan je al gedaan hebt, maar de behoefte zit diep. In het protestantisme heeft met name Luther sterk de nadruk gelegd op de eenmaligheid van wat Christus op Golgotha voor ons gedaan heeft. Als wij niets *kunnen doen*, omdat we slecht zijn, dan is er alleen vergeving mogelijk als Christus *alles doet*, maar dan moeten we daar menselijk gezien wel mee toekunnen. Dan moet anders gezegd de link tussen ons en Jezus Christus zo sterk zijn dat ons schuldgevoel echt door het vertrouwen op zijn eenmalige offer gestild wordt. Daar schort het nogal eens aan, zeker als de vraag ook nog eens heel dominant wordt of Christus dat offer wel voor *mij* ge-

TRADITIONEEL CHRISTENDOM

bracht heeft, een vraag die dan weer typisch is voor de calvinistische traditie.

Lukt het niet, dan zal het onrustige mensenhart onvermijdelijk manieren gaan ontwikkelen om van het schuldgevoel af te komen of er op z'n minst het zijne of het hare aan te doen om ermee om te gaan. Formeel blijft het offer van Christus de enige weg tot het heil, maar in de praktijk wordt het ingepakt in religieuze ervaringen, een bekeringservaring of het zich netjes houden aan alle regels die de religieuze gemeenschap stelt.

Heel fundamenteel kun je je op dit punt afvragen of zich niet een diepe vorm van betekenisverlies voordoet op het niveau van 'verzoening door voldoening'. Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, zijn er in de twintigste eeuw in de westerse cultuur sterke twijfels ontstaan over de vraag of je voor het herstel van een verbroken relatie met God wel zoiets als een 'offer' nodig hebt. Schuld, zonde en straf zijn begrippen die ingrijpend van invulling zijn veranderd. Je kunt je afvragen of die ontwikkelingen toch ook in het traditionele deel van de kerk hun tol hebben geëist. In naam worden de begrippen nog wel gebruikt. Er wordt zelfs met grote rigiditeit aan vastgehouden, maar inhoudelijk heeft zich misschien dezelfde erosie voorgedaan als in het moderne deel van de kerk. Iemand sterft voor mij, boet mijn zonden. Raakt me dat existentieel? Redt mij dat existentieel? Of blijf ik er met alle religieuze vormen die ik eromheen bouw, alle vieringen die ik ermee volstop, onbewogen onder, gewoon omdat ik het niet meer met mijn concrete leven en diepe zielenroerselen kan verbinden?

TOT SLOT

Gaandeweg heb ik gemerkt dat ik het betekenisverlies in traditioneel christendom steeds meer als een intern proces ben gaan beschrijven, als een proces dat juist toegewijde gelovigen raakt in plaats van buitenstaanders. Buitenstaanders zijn feitelijk al veel eerder afgehaakt. Zelfbewuste eenentwintigste-eeuwers die zonder God zijn opgegroeid of vaag met de God van het christendom in aanraking zijn geweest, zijn gewend om te kijken naar spiri-

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

tualiteit die bij hun levensvragen past. Welwillend, maar zelfbewust en vanuit hun eigen autonomie: 'Ik laat me niets opdringen.' Wat hier op ze afkomt, is een massieve verbindende claim op de waarheid waarvan ze niet het idee hebben dat in dat verhaal hun vragen serieus genomen worden, laat staan dat ze antwoorden krijgen op die vragen. Op een enkele uitzondering na is de reactie dan: 'Sorry, geen belangstelling.'

BIJBELGEDEELTEN

- Romeinen 5, voor de 'vrolijker' vorm
- Romeinen 9, voor de behoudende vorm

3

Gemoderniseerd christendom

HET LABEL 'GEMODERNISEERD'

In het vorige hoofdstuk hadden we het over traditioneel christendom. Traditionele christenen, maar ook buitenstaanders, willen nog wel eens suggereren dat alleen traditioneel christendom echt het label 'christelijk' verdient. De rest zou maar vaag en waterig christendom zijn. Toch is dat volgens mij een misverstand. Al vele eeuwen, je zou kunnen zeggen sinds het begin van het christendom, zijn er stromingen die de Bijbel en allerlei christelijke gebruiken wat minder strikt of gewoon op een andere manier interpreteren – en dan soms minstens zo strikt! Met name sinds de verlichting zijn er veel christenen in mainstream kerken zoals de rooms-katholieke en de protestantse kerk die hun geloof in gesprek met de tijd brengen en daarom lang niet alle traditionele geloofsvoorstellingen accepteren. In dit hoofdstuk gaat het daarom over het 'gemoderniseerde' christelijke verhaal.

Ik heb wat gepuzzeld op het etiket. Je kunt er allerlei termen voor gebruiken: 'liberaal', 'modern', 'links', 'oecumenisch', 'vrijzinnig', maar geen van alle dekt echt de lading. De laatste is bijvoorbeeld veel te beperkt, omdat ik ook 'middenorthodoxen' en zelfs misschien wel sommige 'confessionelen' tot de gemoderniseerden zou willen rekenen. Een andere vorm van zeggen is bijvoorbeeld: kerken rondom het Liedboek, of kerken rondom een oecumenische liturgie, waarbij dat laatste weer iets minder goed de lading dekt dan het eerste.

De vraag is wanneer we precies van gemoderniseerd christendom kunnen spreken en daarmee verbonden is natuurlijk de vraag wat het gemeenschappelijke precies is dat gemoderniseerd christendom maakt tot wat het is. Wan-

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

neer wordt een vorm van christendom van ‘traditioneel’, ‘gemoderniseerd’? Uiteraard is elke indeling in hoge mate gekunsteld, dus in de praktijk is de overgang tussen traditioneel en gemoderniseerd vloeiend. Ook zijn er allerlei mengvormen van christendom. Zo is het best mogelijk dat iemand lid is van een traditionele kerk, maar toch qua geloofsopvattingen tot gemoderniseerd christendom gerekend zou kunnen worden.

Waar ligt de grens? Wanneer ga je van gemoderniseerd christendom spreken? De grens ligt, denk ik, ergens waar je haar misschien niet verwacht. Ik denk dat het denken over geloven omslaat naar een andere vorm als de gedachte van een beperkte verzoening of redding wegvalt, de gedachte dat je alleen behouden wordt als je in Christus gelooft of in een nog wat behoudender variant: als je uitverkoren bent. Ik kom op die notie van de uitverkiezing en beperkte verzoening nog terug. Gemoderniseerden willen daarvan weinig tot niets weten: ‘Onze Heer houdt van je zoals je bent.’ Als dat de leus van een kerkelijke gemeente of gelovige is, dan zou je heel goed te maken kunnen hebben met gemoderniseerd christendom. Als namelijk onze Heer van je houdt zoals je bent, dan hoeft je je over je eeuwige bestemming – ietwat plat uitgedrukt – niet meer zo druk te maken en dat is nu precies wat voor traditionele christenen de kern van hun geloof uitmaakt. Doordat die eeuwige bestemming niet zo belangrijk meer is, komt er ruimte voor heel andere thema’s dan in traditioneel christendom. Welke thema’s dat zijn, zal ik laten zien aan de hand van een karakteristiek lied.

Een belangrijk nadeel van het label ‘gemoderniseerd’ is dat het suggereert dat traditioneel-christelijke mensen hun geloof niet moderniseren en dat doen ze wel degelijk. Maar ze geven het niet zo makkelijk toe. Dat doen gemoderniseerden gemakkelijker. ‘Gemoderniseerd’ laat wel mooi zien dat deze vorm van christendom veelal voortkomt uit een behoefte iets vooral ‘anders’ te doen dan traditionelen. Het geloof van weleer in rapport brengen met de tijd, dat is wat gemoderniseerden graag willen. De gedachte is dat niet alles wat vroeger op een bepaalde manier verwoord werd, nu ook nog precies zo verwoord zou moeten worden. Om mijn plaatselijke predikant

GEMODERNISEERD CHRISTENDOM

te citeren: ‘Soms moet je, om hetzelfde te kunnen zeggen als wat vroeger gezegd werd, het nu juist anders zeggen.’

OMDAT HIJ NIET VER WOU ZIJN

Toen ik mij afvroeg welk lied ik zou kiezen als karakteristiek voor gemoderniseerd christendom, stond al zo goed als vanaf het begin vast dat het een lied uit het *Liedboek voor de Kerken* moest zijn en een lied van Huub Oosterhuis. Het moest een Liedboek-lied zijn omdat het Liedboek bij uitstek staat voor gemoderniseerd christendom. Uiteraard betekent dat niet dat alle liederen die in het Liedboek staan, gemoderniseerde liederen zijn. Het Liedboek laat heel goed zien dat met de ‘modernisering’ van een bepaalde hoek van kerkelijk Nederland ook een terugkeer naar vroeger gepaard ging: het nieuwe werd ontdekt in het oude en het oude in het nieuwe. Oude liederen werden in het Liedboek vaak ‘gezuiverd’ van traditionele elementen, zoals een ritme dat zijn scherpte had verloren of een melodie die niet meer zo klonk als men in de jaren vijftig en zestig dacht dat die ooit oorspronkelijk geklonken moest hebben. Men wilde terug naar een zuiverder vorm (die daarmee overigens niet altijd zuiverder is).

Op die terugkeer naar vroeger in de liturgie zal ik nog terugkomen. Nu gaat het erom dat er naast die terugkeer naar vroeger ook nieuwe liederen bijkwamen die bij uitstek de theologie en spiritualiteit van het gemoderniseerde christendom weerspiegelen. Huub Oosterhuis is een wat minder voor de hand liggende keuze, omdat er eigenlijk niet zo heel veel liederen van Oosterhuis in het Liedboek staan. Het Liedboek wordt gedragen door de liederen van de groep dichters *Het Landvolk*, bestaande uit Willem Barnard, Muus Jacobse, Jan Wit, Jan-Willem Schulte Nordholt en Ad den Besten, die ook het leeuwendeel van de psalmberijming voor hun rekening hebben genomen. Huub Oosterhuis komt op twee plaatsen in het Liedboek met een bundeltje liederen aan bod, 160 tot 163 en helemaal aan het einde, met de liederen 487 tot 491 (en tussenin nog een paar liederen). In zekere zin zou je kunnen zeggen dat in 1973, toen het Liedboek verscheen, de Oosterhuis-

ZO ZOU JE KUNNEN GELOVEN

liederen de ‘modernste’ waren, heet van de naald als een voorteken van een hype die nog moest gaan komen. In de vervolgbundel op het Liedboek, de bundel *Tussentijds*, komen dan ook heel veel liederen van Oosterhuis voor, evenals van nieuwe dichters zoals Sytze de Vries – ook zeer populair in gemoderniseerde kring. Meer dan de liederen van de genoemde kring van dichters ademen de liederen van Oosterhuis de betekenis van christelijk geloven die aan de gemoderniseerden eigen is, ook omdat Oosterhuis theologisch gezien veel uitgesprokener is dan de eerdergenoemde dichters van *Het Landvolk*.

Een ander boeiend aspect is dat Oosterhuis van huis uit rooms-katholiek is. Zo laat de keuze voor Oosterhuis ook direct de wending naar de oecumene zien die eigen is aan de gemoderniseerde geloofsbeleving.

Het is moeilijk om één lied te vinden waarin alle thema’s voorkomen die de spiritualiteit van de gemoderniseerden karakteriseren. Ik heb gekozen voor lied 162 uit het Liedboek: ‘Omdat Hij niet ver wou zijn.’ Het is opnieuw opgenomen in het nieuwe Liedboek van 2013 als lied 528. De reden dat ik dit lied heb gekozen heeft mede te maken met de melodie. Er staat een typisch ‘gemoderniseerde’ melodie boven van B.M. Huijbers, jarenlang de kerkmusicus van Oosterhuis’ Amsterdamse Studentenekklesia. Overigens moet je dat moderne ook weer niet overdrijven, want ook in Huijbers’ muziek zitten verwijzingen naar oude tradities. Huijbers’ melodieën kun je karakteriseren met de woorden: korte nootjes, verschuivingen van het ritme en een vreemde licht melancholische inslag. Om het met de titel van een ander lied van Oosterhuis uit te drukken: ‘Wonen en overal nergens thuis.’ Het is heel moeilijk om dit soort liederen bulderend van geloofsovertuiging te zingen. Dat is geen toeval. Gemoderniseerden bulderen meestal niet van geloofsovertuiging. Dat sommige van dergelijke melodieën door hun bewust ingebouwde dubbelzinnigheid tegen het onzingbare aanzitten, behoeft voor ingewijden geen betoog, maar dat is bij lied 162 zeker niet zo: